

ПОЛІГРАФІЧНІ ЗАКЛАДИ ЛЬВОВА У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НОТОВИДАННЯ XIX — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX ст.

Ольга Осадця

завідувач відділу наукових досліджень творів образотворчого та музичного мистецтва Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. мистецтвознавства

Розглянуто діяльність львівських поліграфічних закладів, причетних до виробництва нотного видання. Встановлено, що у їх структурі не було спеціалізованих закладів, які виготовляли виключно нотну продукцію. Наприкінці XIX ст. розширюється географія міст Західної України, в яких діяли друкарські заклади і друкувались музичні твори.

Ключові слова: *нотовидавнича діяльність, друковане нотне видання, видавництво, поліграфічне виконання, друкарня.*

The article deals with the activity of the Lviv polygraphic institutions, involved in the production of the musical edition. It was established that in their structure there were no specialized institutions that produced exclusively musical products. At the end of the nineteenth century, the geography of the cities of Western Ukraine is expanding, in which there were polygraphic institutions, and musical works were printed.

Keywords: *music publishing activity, printed musical publication, publishing house, polygraphic execution, printing-house.*

Рассмотрена деятельность львовских полиграфических заведений, причастных к производству нотного издания. Установлено, что в их структуре не было специализированных учреждений, которые производили исключительно нотную продукцию. В конце XIX в. расширяется география городов Западной Украины, в которых действовали печатные заведения и печатались музыкальные произведения.

Ключевые слова: *нотопиздательская деятельность, печатное нотное издание, издательство, полиграфическое исполнение, типография.*

В Західній Україні ще з кінця XVIII ст. друкарські заклади і книгарні формально належали не до ремесла, а до т. зв. концесійних підприємств (організованих на підставі концесійного договору, згідно з яким уряд або місцеві органи самоврядування передають

на певних умовах громадянам своєї країни або чужоземцям право експлуатації підприємств, ресурсів і т. ін.) [7; 13; 16].

Згідно з цісарським Декретом 1806 р., для того, щоб заснувати друкарню чи книгарню, необхідно було мати спеціальну ліцензію. Отримання такої ліцензії було регламентовано певними зобов'язаннями і досить ускладнене; легше було відкупити концесію у попереднього власника і перересструвати її на себе, аніж отримати нову. Із смертю власника право на ліцензію анулювалось. Якщо заклад був у хорошому стані, права на власність могли перейти до вдови або сина померлого, однак вони зобов'язані були найняти фахівця для подальшого ведення справи. У містах, де не було книгарні, друкар міг провадити комісійний продаж книг, або продавати свою продукцію в інших магазинах без обмежень [10; 24]. Крім цього, кандидат мав володіти певною професійною кваліфікацією: перед початком діяльності книгар чи видавець повинен був скласти іспит (усний і письмовий) перед урядовою комісією на предмет знань з технології поліграфічного виробництва, з історії літератури та мови [24]. Необхідно було мати свідоцтво про стаж практиканта у великій друкарні чи книгарні в краю чи за кордоном, а також первинний капітал (для Львова — 10 000 золотих ринських) [18].

А у випадку друкування нот, професійні якості підприємця цього роду діяльності необхідні для здобуття клієнтури, налагодження контактів з композиторами, музикантами, для забезпечення належного рівня вибору репертуару для видання, якості власних видань чи продажу іноземної літератури. Посвятивши себе цій діяльності, видавець нотодруків повинен був слідкувати за музичним життям, підтримувати контакти із закордонними видавцями і книгарями, орієнтуватись у місцевому композиторському середовищі, відчувати зміни попиту тощо.

Однак просвітницькою діяльністю, пропагандою кращих музичних творів, нових напрямів, підтримкою маловідомих композиторів могли займатись лише власники великих фірм. Як правило, видавці, маючи на меті комерційну вигоду, старалися досягнути самоокупності своїх видань, тому частими були справедливі нарікання на окремих видавців за потакання невибагливим смакам публіки. Траплялися випадки, коли у світ виходили низькопробні видання з примітивними текстами й мелодіями. Видавці свідомо йшли на такий крок заради заробітку.

До поліграфічних закладів, які друкували нотні видання в Західній Україні на замовлення видавничих фірм та окремих осіб, належали місцеві та західноєвропейські поліграфічні осередки. Їх можна поділити на такі види:

— заклади послугові, що виконували друкарські послуги на замовлення, не займаючись виданням;

— заклади видавничо-послугові (накладово-послугові), що виконували друкарські послуги на замовлення, а також займались видавничою діяльністю;

— заклади фірмові — як складова частина видавничо-друкарсько-книгарських підприємств.

Характерно, що ноти та інші спеціальні види друку (проспекти, плакати, гравюри, афіші, листівки) виходили в світ з акциденційних друкарень* або з книжкових друкарень з акциденційним відділом; серед усіх діючих друкарень в регіоні впродовж окресленого періоду не було спеціалізованих друкарень, які б випускали виключно нотну продукцію. Діяльність видавничо-послужових, великих фірмових друкарень та літографій розглядалась у контексті їх видавничої діяльності [15].

У першій третині XIX ст. з послужових друкарень Західної України у Львові діяли: друкарня Йозефа Шнайдера; крім неї виконували нотодрукарські роботи дві видавничо-послужові друкарні — Піллерів та друкарня Ставропігійського Інституту; ще одна — друкарня при кафедральному греко-католицькому соборі Івана Хрестителя — функціонувала у Перемишлі [25].

Поступово кількість друкарських закладів зростала: так, в 1852 р. на території Галичини діяло вже 24 друкарських заклади; на початку 80-х рр. у Львові функціонувало 17 друкарень, 4 літографії та 4 словолитні**, в яких працювало понад 600 робітників; 1890 р. — уже 85: 66 друкарень, 14 літографій і 5 словолитень [4].

**Акциденційна друкарня* (від лат. *accidentia* — випадок, випадковість) — поліграфічний заклад, призначений для відтворення малих складальних форм: бланків, рахунків, анкет, атестатів, адрес, запрошень, афіш, газетних і журнальних оголошень, квитків тощо.

***Словолитня* — від старослов'янського «слово», що означає «буква», буквально: буквовиларне виробництво. Підприємство з виготовлення шрифтів та інших друкарських матеріалів, головним чином металевих.

Значна частина цих закладів друкувала ноти як один із багатьох видів своєї продукції, це: літографічні заклади А. Андрейчина, А. Косткевича, А. Пришляка, М. Яблонського, С. Чайковського, друкарня Ф. Галінського, А. Гегедіса, М. Поремби, Щасного Беднарського, друкарня і літографія Ставропігійського Інституту, Наукового товариства імені Шевченка, видавничих спілок «Діло», «Арс Графіка» [5]. У кількісному вимірі більшість українських нотодруків припадає на друкарні Ставропігійського Інституту (114 назв), літографічний заклад А. Андрейчина (105 назв) та друкарню НТШ (32 назви).

Серед відомих львівських друкарів, видавців, книгарів і торговців музичними інструментами — К. Вільд [19; 23], Я. Мілліковський [21], Ф. Піллер [17; 20], які успішно друкували ноти у власних друкарнях від середини ХІХ ст. Друкуванням нот займався у Львові також Марцін Яблонський, який, попри успадковану після батька Бартоломея книгарню, провадив від 1848 р. літографічну друкарню. В 1863 р. він продав літографію Порембі, який утримував її до 1877 р. [22].

З 1847 р. Міхал Францішек Поремба друкував у своїй «Друкарні крайовій» книги, часописи, нотні видання польською, українською, німецькою, гебрійською мовами. На кінець 1860 р. перелік надрукованих книг охоплював понад 160 назв. 1876 р. Поремба подарував друкарню своїй кузині Анні Вайдович, яка отримала концесію на друкарню у 1877 р.; з її друкарні, крім іншого, вийшов збірник коляд [11].

1887 р. А. Вайдович продала друкарню колишньому управителю Беднарському (Szczęsny Bednarski), який отримав концесію на ведення друкарні 1888 р. і провадив її до своєї смерті (до 1913 р.). З музичних друків, що вийшли з друкарні Беднарського, — кілька збірників народних і церковних пісень [14].

Друкарня Ставропігійського Інституту — найдавніша серед друкарень у Львові (заснована в 1584 р.). На початок ХІХ ст. друкарня була єдиним закладом, який продукував українські книги (переважно богословську літературу) на замовлення з цілої Галичини, Буковини і Закарпаття. У 30-х рр. ХІХ ст. Ставропігійський Інститут почав видавати літературу світську, популярного та наукового характеру. Першою ластівкою нотодрукарства в цій друкарні став хоровий твір чеського композитора Алоїзія Нанке на честь перемиського єпископа І. Снігурського (1829) [12]. У 1846 р. при

Інституті був заснований літографський заклад, керівником якої був німець Й. Вагенер, згодом — М. Диковський. Літографія мала значні запаси шрифтів нового зразка: російські, латинські, німецькі, грецькі і могла виготовляти різну друкарську продукцію: книги, газети і журнали, ноти, ілюстровані видання, афіші, плакати, брошури тощо. Кількість надрукованої продукції Ставропігійської друкарні була досить значною. Нотодрукування становило одну з допоміжних галузей діяльності Ставропігії. Вихідні дані нотодруків фіксують хронологічні рамки цієї діяльності: 1816–1942 рр. Впродовж цього періоду нотна продукція друкарні начислює 115 назв, з них близько 25 % — власні видання. Друкарня та літографія виконували також поліграфічні замовлення від музичних видавництв, — не тільки українських, а й польських.

Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка у Львові впродовж 1874–1939 рр. була важливим сегментом діяльності установи. Друкарня виконувала поліграфічні роботи для власних видань і на замовлення видавничих установ чи окремих осіб. У 90-х рр. XIX ст., за час керівництва друкарнею К. Беднарського, наступив розквіт установи. Контроль за її діяльністю здійснювала Друкарняна комісія, створена на початку XX ст. До складу комісії, що часто змінювався, входили відомі діячі української культури: Д. Лукіянович, К. Паньківський, С. Томашівський, К. Студинський та ін. Тут друкували шкільні підручники, газети, журнали та інші види продукції. Друкування нот організовано на початку XX ст.: «1900 р. закуплено нові черенки і ноти та заведено електричні мотори до машин ... Через закупно нот розширився об'єм робіт ... перша книжка з нотами, зложена у друкарні Товариства, вийшла накладом «Просвіти» ... але ця галузь розвивалася слабо: композитори надавали перевагу установам Лейпцига у Німеччині» [3, с. 92]. Серед нотодруків вигідно вирізняються фольклорні праці, які публікувала Етнографічна комісія НТШ у серіях «Матеріали до українсько-руської етнології» та «Етнографічний збірник», Філологічна секція — у серії «Українсько-руська бібліотека», а також нотодруки, виконані на замовлення музичного товариства ім. М. Лисенка, товариства «Просвіта», «Руського педагогічного товариства» у Львові, окремих осіб чи авторів.

Серед літографічних закладів особливої уваги заслуговує львівська літографія, засновником якої був Андрій Андрейчин (2.09.1865 –

4.01.1914) — відомий літограф і гравер кінця XIX — початку XX ст. [8]. У 1893 р. у Львові на вул. Коперника, 30 він відкрив власну літографічну фірму «Андрейчин», яка стала основним друкарським закладом української мистецької, музичної та ілюстративної літератури в Галичині. Вже наступного 1894 р. на Краєвій виставці у Львові А. Андрейчин отримав бронзову медаль за виготовлені літографічні роботи. Його фірма успішно конкурувала з такими відомими друкарськими закладами, як фірми Піллерів, Нойманна, Гегедісса та ін. А. Андрейчин співпрацював з українськими товариствами «Просвіта», НТШ, «Зоря», Львівським університетом, різними видавництвами. Важливу ділянку його друкарської діяльності становлять музичні твори (понад 100 позицій близько 30-ти українських композиторів: М. Вербицького, В. Безкоровайного, Ф. Колесси, О. Нижанківського, С. Людкевича та ін. Основними замовниками цих нотодруків були хорові товариства «Боян», «Зоря», поодинокі композитори, які видавали твори власним коштом. Слід наголосити, що з літографії А. Андрейчина вийшов перший збірник музичної франкїани «Зів'ялі листки» з нагоди 25-ліття творчої та наукової діяльності Івана Франка [6].

Після смерті А. Андрейчина в 1914 р. продовжувачем його справи став син, Володимир Андрійович Андрейчин (1893–1947). Він змалку проявив хист до рисунку, працював у літографії батька. В 1914 р. на короткий час він відроджує фірму «Андрейчин», друкує ноти, ілюстровані видання, однак через фінансові нестатки заклад припиняє свою діяльність.

Літографія Андрія Косткевича розпочала свою діяльність 1860 р., невдовзі, 1886 р., при ній було засновано друкарню. Саме з цього закладу 1877 р. було випущено в світ першодруки творів М. Вербицького «Заповіт» [1] і «Підгіряни» [2], поодинокі твори інших галицьких композиторів: В. Матюка, І. Недільського, Ст. Цетвінського. А. Косткевич володів закладом до 1894 р., пізніше його відкупив друкар Л. Абрашевський.

Фірма А. Гегедісса мала у Львові власну друкарню, оснащену сучасними офсетними машинами, літографію. Тут виконували різноманітні літографічні, офсетні та друкарські роботи на замовлення різних видавництв. Зокрема, нотний друк фірма виконувала на замовлення львівського музичного видавництва «Музична накладня «Торбан» (14 назв).

С. Чайковський отримав концесію на ведення літографії у Львові 1890 р. Понад три десятки років тут виконувались замовлення для різних видавництв, зокрема — для музичного «Торбан».

Видавнича спілка «Діло» отримала концесію на володіння друкарнею в 1912 р., яку попередньо було відкуплено у львівського друкаря Яна Айхельбергера. Залишаючись на посаді директора друкарні до 1924 р., він значно розширив поліграфічний потенціал. У міжвоєнний період це була одна з найбільших друкарень Львова: тут працювало понад 50 робітників, технічне оснащення друкарні складалося: 1 ротатійна, 4 плоскодрукарські машини. Тут друкували книжки, брошури, часописи, афіші, листівки, запрошення, ноти переважно на замовлення українських видавництв. Зафіксовано близько 20 назв нотодруків, які вийшли у світ з цієї друкарні, з-поміж них: твори М. Лисенка, збірник коляд та ін.

Наприкінці ХІХ ст. розширюється географія міст Західної України, в яких діяли друкарські заклади і де друкувались музичні твори: Жовква (друкарня о.о. Василіян), Коломия (зафіксовано поодинокі нотодруки з друкарень М. Білоуса, В. Браунера, В. Кисілевського, О. Мізевича), Самбір (друкарня Г. Візенберга), Тернопіль (друкарні А. Салевича і Спілки, Й. Степка, Л. Вержбицького), Станіславів (друкарні С. Хованця, І. Данкевича, Союзна друкарня). Слід зауважити, що друкарська справа на провінції була більш ризикованою і розвивалась дещо повільніше з огляду на меншу кількість замовлень, витрати на придбання поліграфічного обладнання, шрифтів, паперу, фарб тощо.

Перемишль — давній книговидавничий і друкарський осередок, його початки сягають ХVІІ ст. Ще в 1694 р. польський король Ян ІІІ Собеський надав єврейській общині привілей на заснування тут власної друкарні [9]. У 1828 р. перемиську друкарню відкупив у попередніх власників Іоан Снігурський (єпископ УГКЦ перемиський, самбірський і сяноцький, теолог, професор і декан теологічного факультету Віденського університету). Саме Іоан Снігурський заснував у Перемишлі дяко-учительський інститут, що дав поштовх для розвитку музичного мистецтва Галичини. Першим управителем друкарні був Іван Лаврівський — професор львівського університету, префект греко-католицької семінарії, член Краківського наукового товариства, канонік перемиської греко-католицької капітули. Під його керівництвом у 1835–1844 рр. припадає розквіт

друкарні. Початково тут друкувались книги польською та латинською мовами, з 30-х рр. XIX ст. поширюється друк українською мовою. Духовна музика була превалуючим жанром серед музичних видань цієї друкарні, однак увагу привертає перше в Галичині видання творів українського композитора: це два хори Івана Лаврівського, вміщених у додатку до збірника «Лірвак з-над Сяну» (1852).

В останній третині XIX — початку XX ст. до нотного репертуару долучилась продукція інших друкарень і літографій Перемишля: М. Джулинського (26 назв), друкарні «Уділової» І. Лазора (13 назв), К. Рогальського (5 назв), С. Пйонткевича, М. Диковського, А. Левая, А. Жупника, «Друкарня єпископська» — давньої римокатолицької капітули під зарядом І. Лазора.

Зростаючий попит на нотодрукарські послуги в Галичині значною мірою задовольняли також зарубіжні друкарні. Звернення видавців за їх послугами викликане, з однієї сторони, все ж недостатньою кількістю місцевих друкарень і появою нових видавничих фірм без власної друкарської бази, а з іншої — бажанням видавців наблизити якість друку до західноєвропейського рівня.

У продукуванні західноукраїнських нотних видань останньої третини XIX ст. особливо зростає роль німецьких та австрійських друкарень (фірми К. Г. Редера, Ф. Гайдля, Брайткопфа і Гертеля — в Лейпцигу, Й. Еберле, К. Горішека — у Відні), а також поліграфічних центрів, розташованих в інших європейських містах: літографія «Агс» — у Празі, літографія І. Конаржевського — у Варшаві тощо.

Зростання кількості друкарень спричинило конкуренцію між ними. Щоб втримати замовників, власники друкарень змушені були знижувати ціни на друкарські роботи, а це можливе лише за умови застосування нової техніки і технології, раціональнішого розподілу праці на великих підприємствах, а також за рахунок зниження плати робітникам. У зв'язку з цим визначилися два основні напрями розвитку друкарень: крупніші друкарні обрали шлях модернізації виробництва і підвищення кваліфікації частини робітників, вдосконалення організації праці, решта друкарень і основна маса дрібних змушені були збільшувати випуск продукції, не дбаючи про якість, через неприховане визискування, збільшення робочого часу і зниження заробітної платні.

Якщо в друкарнях XVII–XVIII ст. друкар був одночасно і складачем, і механіком, то в другій половині XIX ст. друкарський

процес був чітко організований і ділився на певні операції; робітник виконував цілком відокремлені функції і лише як виняток, навчаючись одного фаху, змінював його на інший. У модерній друкарні вже чітко розмежовуються адміністративно-управлінські відділи і власне виробничі. Великі друкарні мали контори, де приймали замовлення, вели облікові книги, здійснювали розрахунки.

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що у структурі поліграфічних закладів, причетних до нотодрукування, провідну роль відігравали приватні друкарні. Наприкінці XIX ст. розширюється географія міст Західної України, в яких діють друкарські заклади і друкують музичні твори. Однак друкарська справа на провінції була ризикованою і розвивалась дещо повільніше з огляду на меншу кількість замовлень, значні фінансові затрати тощо.

1. *Вербицький М.* Завішаніє моїм землякам на Україні Т. Шевченка : басове сольо в супроводі двох хорів і фортепяна / музика *М. Вербицького*. — Львів : накладом редакції «Газети Шкільної», (з літогр. Андрія Косткевича), [1877]. — 7 с.
2. *Вербицький М.* Подгоряне, мелодрама в 3 діях І. Гушалевича : витяг фортепяновий зі словами / музика *М. Вербицького*. — Львів: вид. Д. И. Ч[ипчара] і В. Г. М[атюка], (з літогр. Андр. Косткевича), [1877]. — 26 с.
3. *Гнатюк В.* Наукове товариство імені Шевченка у Львові : іст. нарис першого 50-річчя / *В. Гнатюк*. — 2-ге вид. — Мюнхен ; Париж, 1984. — 175 с.
4. *Дорошенко Д.* Розвиток українського друку в XIX–XX ст. у цифрах / *Д. Дорошенко* // Українська книга. — 1937. — №1. — С. 12–17.
5. *Залеський О.* Українські музичні видавництва в Галичині/ *О. Залеський* // Музика. — 1927. — Чис.1. — С.65–67.
6. Зів'ялі листки : композиції до поезій Івана Франка, видані в 25-літній ювілей його літературної діяльності. Ювілейне видання (1874–1898 р.). — Львів : літогр. А. Андрейчина, 1899. — 30 с.
7. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми / *Ярослав Ісаєвич*. — Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 515 с.
8. [*Купчинський О.*] Андрій Андрейчин і твори його літографічної робітні у Львові / *Олег Антонович* // Вісник НТШ. — 2012. — Чис. 47. — С. 45–50.
9. Лірвак з-над Сяну: Перемиські друки середини XIX століття / упоряд. *В. Пилипович*. — Перемишль : Перемиський відділ ОУП, 2001. — 451 с. — (Перемиська бібліотека ; т. 1).

10. *Малець С.* З історії львівських книгарень / *Софія Малець* // Жовтень. — 1980. — №1. — С. 116-122.
11. На коляду! Збірничок пісень на Різдво Христово з оповіданням «Святий вечір» [...] — Львів : накладом комітету видавництва книжочок народних (друк. А. Вайдовичевої), 1885. — 32 с. — (Видавництво народне у Львові. Рік IV. Книжечка 1. Місяць : Січень).
12. *Нанке А.* Оказаніє високого почтенія Его Преосвященству [...] : для сопрано соло і 4-голосного хору / музика *А. Нанке* до вірша *І. Левицького*. — Львів : друк. Ставропігійського Ін-ту, 1829. — 4 с.
13. *Огієнко І. І.* Історія українського друкарства / *І. І. Огієнко* ; упоряд., прим. *М. С. Тимошик*. — Київ : Либідь, 1994. — 445 с. — (Пам'ятки історичної думки України).
14. Собраніє, новое, народныхъ пісней, думъ и думокъ, пісень весільныхъ и Гагілокъ, коломыекъ и шумокъ. — Львів : накладомъ торгівли Чайковського и Келбусевича, (з друк. Щасного Беднарського), 1899. — 144 с.
15. *Adamczyk D.* Polskie społeczne placówki wydawnicze we Lwowie w dobie autonomii galicyjskiej / *D. Adamczyk*. — Kielce, 1996. — 294 s.
16. *Bednarski S.* Materiały do historii o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach Lwowskich i prowincjonalnych. Cz. 1-4 / *S. Bednarski*. — Lwów : nakładem autora, 1888–1892. — Cz. 1. — 136 s. ; Cz. 2. — 124 s. ; Cz. 3. — 58 s.
17. *Białynia-Chłodecki J.* Połtorawiecze zakładu typograficznego Piller-Neumanna we Lwowie / *J. Białynia-Chłodecki*. — Lwów, 1922. — 112 s.
18. *Bober A.-W.* Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie / *A.-W. Bober*. — Lwów, 1926. — 244 s.
19. Katalog dzieł nakładowych i komisowych księgarni Karola Wilda. — Lwów, 1859. — Nóty. — S. 8.
20. Katalog książek polskich znajdujących się w księgarni Franciszka Pillera podług materiulożony. — Lwów, 1826. — 22 s.
21. Katalog książek wydanych nakładem J. Millikowskiego we Lwowie, Stanisławowie i Tarnowie. — Lwów, 1850. — 11 s.
22. Katalog książek wydanych nakładem Kajetana Jabłońskiego we Lwowie. — Lwów, 1855. — 8 s.
23. Katalog nakładowy i komisowy księgarni Karola Wilda we Lwowie. — [Lwów], 1865. — Nóty na fortepian lub inne instrumenta ; Nóty do spiewu. — 8 s.
24. *Majkowska-Aleksiewicz A.* Historia drukarstwa Galicji wschodniej w latach 1815–1860 / *A. Majkowska-Aleksiewicz*. — Wrocław, 1992. — 223 s.
25. *Zubrycki D.* Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji / *D. Zubrycki*. — Wyd. 2. — Lwów, 1912. — 90 s.